

2. Krishna-Dwaipayana Vyasa. The Bhagavat Gita / translated by Juan Mascaró; Introduction by Simon Brodbeck. – London: Penguin Books, 2003. – 160 p.
3. Plato. Phaedrus / translated by Alexander Nehamas & Paul Woodruff. – Indianapolis, Indiana: Hackett Publishing Company, 1995. – 144 p.

Гоян І.М.

*Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника, д.ф.н., професор
м. Івано-Франківськ, Україна*

РОЛЬ ФІЛОСОФІЇ Й.Ф. ГЕРБАРТА У ФОРМУВАННІ ФІЛОСОФСЬКОГО ПСИХОЛОГІЗМУ ХІХ СТОЛІТТЯ

Творчість професора Геттінгенського і Кенігсберзького університетів Йоганна Фрідріха Гербарта (1776–1841) є на сьогодні майже білою плямою в історії філософії, зокрема, що стосується філософських засад його психолого-педагогічної концепції, а відповідно і особливості його філософії та її місця в історико-філософському процесі.

Система Гербарта, в основному, центрована на педагогіці (що визначає переважну увагу до нього саме істориків педагогіки і психології, а не істориків філософії). Відповідно, метафізично-теоретичні конструкції (власне, і психологія) відіграють у нього, як справедливо зазначає В. Куренний, „прагматико-гіпотетичну, інструментальну і допоміжно-евристичну роль відносно практичних (в першу чергу педагогічних) завдань” [2, с.17]. Філософію (або метафізику) він розглядає як „обробку понять, необхідних у будь-якій науці” – не в розумінні вольфганської гри в дефініції (видатний німецький просвітник Х. Вольф, до речі, також є об’єктом постійної критики Гербарта), а в розумінні своєрідного шліфування висхідних гіпотез і розв’язання попередніх протиріч.

Саме у цьому контексті розгортається задум „математичної психології”. Гербарт запропонував програму, яка в різних варіантах утворює центральну проблематику філософської психології ХІХ – початку ХХ ст., а саме неспекулятивного і недогматичного дослідження свідомості, побудованого на досвіді, яке отримує результати, співмірні за своєю обґрунтованістю і надійністю результатам природознавства.

Задум математизації психології, за власним визнанням Гербарта, виник у нього досить рано, десь у 1799–1800 роках, хоча систематично реалізовувати його філософ почав у 20-х роках ХІХ ст. У доповіді в Королівському німецькому товаристві з красномовною назвою „Про можливість і необхідність застосовувати у психології математику” (1822) він відкидає критику своїх ідей як таку, що виходить із консерватизму

звички, – звички, що обмежує царину застосування математики природознавством. Він стверджує, що застосування математики до психології *можливо і необхідно* – власне, не тільки до психології, а й до будь-якої споглядальної науки, адже „інакше взагалі неможливо досягти того, чого, кінець кінцем, шукає будь-яке споглядання, тобто *переконання*” [1, с.52]. Йдеться, перш за все, про точність дослідження, яка ґрунтується на вимірюваності досвіду і можливості перевірки та підтвердження здобутих результатів. Не тільки умовиводи повинні взаємно підтверджуватись, але й результати умовиводів мають бути підтверджені досвідом. Отже, „*будь-яка теорія, яка бажає бути погодженою з досвідом, перш за все має бути продовженою доти, доки не набуде кількісних визначень, які виявляються в досвіді і є його підставами*” [1, с.54].

Філософ ставить завдання „надати дослідження про душу, яке б дорівнювало дослідженню про природу, оскільки це останнє всюди передбачає *цілком закономірний зв'язок явищ <...>*” [1, с.59]. Психологія повинна не тільки *зібрати* весь матеріал внутрішнього досвіду, але й *зробити зрозумілим* весь його зміст – так само, як зробити теж саме відносно зовнішнього досвіду є завданням філософії природи. Психологія не повинна перетворюватись на художній опис. „Вона повинна не здивовувати, а пояснювати, не показувати рідкості, але зробити зрозумілою для всіх людину, якою вона є, не підносячи її на небеса і не приковуючи цілком до землі, і не замітати шляхи свого дослідження, але відкривати його” [1, с.128]. Хоча душевні рухи часто виглядають випадковими, „*закономірність людського духу цілком дорівнює закономірності зоряного неба*” [1, с.134].

Відтак, внесення у психологію математичного – тобто, наукового – методу означає узагальнення психічних явищ і виведення основних психічних законів. Герbart ніби виправдовується з приводу того, що його наукова психологія не передбачає розкриття індивідуальних таємниць. Йдеться про надто загальні і вельми спрощені типи бажань і головних почуттів, а не про приховані рухи конкретного серця. Більше того – йдеться взагалі не про певні якості психічних явищ – адже вони, власне, не можуть бути матерією математичних операцій, – а про їх кількості, величини. Таких основних величин Герbart виокремлює усього дві: „*напруженість кожного одиничного уявлення і ступінь затримки між якимись двома уявленнями*” [1, с.49].

Складовими психологічної теорії Гербарта є статика і динаміка (механіка) духу. „*Кожен предмет, який привертає увагу духу, не стоїть, а коливається у свідомості, коливається у постійній небезпеці бути забутих (хоча б на мить) під впливом чогось нового*” [1, с.87]. Уявлення розглядаються за аналогією з фізичними силами, а їх взаємодія – за аналогією з рухом. Величини у психології пов'язуються, таким чином, з

поняттям *напруженості*, тобто характеристикою взаємної протилежності уявлень, яка визначає величину затемнення, затримки, прагнення і наявного уявлення. Таким чином, всі уявлення переводяться з якісної мови описової психології на кількісну мову психології математичної, яка вибудовується „подібно до теорії законів руху тіл” [1, с.89].

Важливе місце в теорії Гербарта посідає психологічна теорія асоціацій – його увагу особливо притягують „*більш або менш довгі ряди уявлень*”. Власне, попередні теорії асоціації ідей (поширені, як відомо, перш за все в англійській емпіричній психології і філософії, починаючи від Д. Юма і Д. Гартлі) він також вважає недосконалими з огляду на відсутність математичного обґрунтування – і „тут математика виявляє безмежне незнання, в якому досі знаходиться психологія” [1, с.50].

Таким чином, програма філософського психологізму Гербарта – це, власне, не програма поглинання філософії психологією, не програма відмови від метафізики на користь емпіричної психології (що, втім, проявиться як певний наслідок здійсненої ним переорієнтації вже наприкінці XIX століття), а програма математизації психології як найбільш відсталої на той час філософської науки – своєї слабкої ланки, за яку, проте, можна витягти весь ланцюг, тобто поставити всю філософію на науковий ґрунт. Гербарт не оголошує психологію окремою наукою, і тим більше не проголошує „смерті філософії”, хоча по-своєму усвідомлює її стан як кризовий і пропонує свої шляхи подолання цієї кризи. Для нього психологія залишається першою частиною прикладної метафізики, і в цьому статусі має відносну самостійність, але одночасно стає багато в чому визначальною відносно характеру інших складових прикладної та загальної метафізики.

Отже, головним для самого Гербарта була методологічна реформація психології (її математизація), яка мала слугувати перебудові всієї філософії. Але це потягнуло за собою – можливо, і всупереч його власним намірам, – перетворення психології в другій половині XIX століття на окрему емпіричну науку, позбавлену філософського обґрунтування, проте таку, що зазіхає на загально-філософський статус і зверхньо ставиться до спекулятивного (неемпіричного) філософування; і відповідну кризу філософії, дезорієнтованої позитивістськими і антиметафізичними гаслами психологів-емпіриків (власне, не тільки психологів, але й соціологів та природознавців), що спонукали її саму примірятися до прокрустова ложа позитивізму.

Література:

1. Гербарт И. Ф. Психология / Предисл. В. Куренного. – М.: Изд. дом «Территория будущего», 2007. – 288 с.
2. Куренной В. Философско-педагогическая концепция Гербарта в историческом и проблемном контексте // Гербарт И. Ф. Психология. – М.: Изд. дом «Территория будущего», 2007. – С. 9–33.